

Temető kutatás, a „lerágott csont”? – néprajzi adalékok egy botanikai műben

Molnár V. Attila (szerk.): *Élet a halál után. A temetők élővilága. Life after death. Wildlife of cemeteries. Debreceni Egyetem Természettudományi és Technológiai Kar Növénytani Tanszék, Debrecen 2018. 216 old.*

A halott-tisztelet kegyeleti helyszínei, a temetők és temetkezési helyek kezdetektől a magyar néprajzi (folklorisztikai, tárgyi, illetve szellemi néprajzi) kutatás homlokterében álltak. Kunt Ernő, Balassa Iván és mások tollából születtek már átfogó monográfiák, de sorra jelentek meg az egyes tájegységek, települések temetkezési hagyományairól, sírjeleiről, sírfeliratairól stb. szóló esettanulmányok, cikkek is. Bár azt gondolnánk, hogy a temetők kutatása újdonságot nem igazán hozhat a tudomány számára, s emiatt a téma iránt való szakmai érdeklődés is lankadóban van, cáfolatát adja mindennek az utóbbi fél évtizedben megjelent számos kiváló áttekintés. Egyedülálló például Kinda István 2016-ban megjelent *Homokkőbe faragott múlt. Havadtő sírkövei* című munkája (Székely Nemzeti Múzeum – Pro Havadtő Egyesület, Sepsiszentgyörgy–Havadtő), mely egy Kis-Küküllő menti település temetőjének több mint 400 fennmaradt homokkő sírjelét, illetve Menyhárt Károly sírkőfaragó mester életművét, hagyatékát mutatja be. Dimény Attila a *Kegyelet emlékéül állították. A kézdívásárhelyi református temető kulturális öröksége* című, tavaly megjelent munkájában (Kriza János Néprajzi Társaság, Kvár, 2019) a város polgári átalakulását követi nyomon a temető síremlékeinek elemzésén keresztül. Dr. Kiss Csekme Márta, Péterffy Attila és dr. Péterffy Árpád 2017-ben a marosvásárhelyi református temető orvossírjainak adatbázisát adták közre (*Orvosaink emlékezete. A marosvásárhelyi református temető orvos-sírjai*, Studium Kiadó, Marosvásárhely), de megjelenés alatt van a római katolikus temetőt bemutató kötetük is (*Orvosaink emlékezete 2. A marosvásárhelyi római katolikus temető orvos-sírjai*, Studium Kiadó, Marosvásárhely 2020, szerkesztette Nagy Zsolt), melyekből egy város három évszázadának

többszempontú orvostársadalma rajzolódik ki. Az itt bemutatásra kerülő, Molnár V. Attila és Lőki Viktor botanikusok elsőszerzőségével, Molnár V. Attila szerkesztésében megjelent kötet, amely az *Élet a halál után* címet kapta, szintén újdonságokkal szolgál temetőinkről, temetkezési helyeinkről, s mivel e botanikai műben több fejezet néprajzi vonatkozású adatokat (is) tartalmaz, fontosnak tartom (anélkül, hogy teljes áttekintésre törekednék), hogy a munka megjelenéséről s annak főként az etnobotanikai, etnoökológiai vonatkozású részéről röviden hírt adjak. Annál is inkább, hiszen Molnár V. Attila neve – néhány korábbi kötete révén (*Növények és emberek. Egy szeretetre méltó tudomány története*, Kitalabel Kiadó, Biatorbágy 2009; *Kitaibel. Egy magyar tudós élete*, DE, Debrecen 2015 stb.) – nem cseng idegenként a néprajzkutatók körében sem.

A munka, melynek lektorai közt Szabó T. Attila, Molnár Zsolt és Babai Dániel neve is feltűnik, 17 ország 2800 (!) temetője felmérésének tapasztalatait, tanulságait összegzi. Tíz fejezet közül három (III., IV., IX.) a néprajzkutatók kiemelt figyelmére is számot tarthat (a teljes munkát is érdemes figyelemmel átlapozni, hiszen a temetkezési formákról, a temetők népi építészetről, a sírjelek tipológiájáról, a temetői növényzet felhasználásáról – például seprűkötés a csipkés gyöngyvesszőből a 19. században, a szálepgyűjtésről, a kulturális és felekezeti különbségek hatásáról a temetők növényvilágára – érdekes például, hogy a görögkeleti vallást követő Görögországban, Bulgáriában, Szerbiában és Románia ortodox többségű vidékein a temetők szinte növényzetmentesek stb. – máshol is találunk információkat). Az előszóban a szerzők meg is fogalmazzák abbéli reményüket, hogy az általuk elvégzett munkával a néprajztudomány eredményeihez

is hozzá tudnak járulni: „Reméljük, hogy munkánk tanulságos lehet örökségvédelemmel foglalkozó szakemberek, hagyományörző patrióták, néprajz iránt érdeklődők, tanárok [...] számára is.” – írják.

A III. fejezet (*Kultúrtörténeti és néprajzi tényezők szerepe a magyar temetők kialakulásában és természeti értékeinek fennmaradásában. The role of cultural and ethnographical factors in formation of Hungarian cemeteries and the conservation of their natural values* – szerzői Molnár V. Attila és Löki Viktor) arra világít rá, hogy a vizsgált 955 magyarországi, 50 partiumi és erdélyi, valamint 64 felvidéki temetőnek mintegy a kétharmada már a Magyar Királyság Második Katonai Felmérésének (1806–1869) térképein is temetőként azonosítható, illetve a térség mai temetőinek a 19. század derekán összesen mintegy 12%-a volt még erdő és gyep, azaz a temetők többségét legalább másfél-két évszázada egy mainál sokkal kevésbé intenzíven művelt táji környezetben létesítették, és azóta folyamatosan temetőként hasznosították. „Ezek a területek ez alatt az időszak alatt többnyire elkerülték a szántóföldi művelést: így biztosítva a bennük megtalálható élővilág fennmaradását, melyet a temetők hagyományos használata, kezelése legjelentősebb tényezőként segített.” Ami a magyar temetők hagyományos használatának bemutatását illeti, a szerzők néprajzi szakirodalomra (Rapaics Rajmund, Balassa Iván, Pálfalvi Pál stb.) támaszkodva ismertetik az elkerítésnek, a felekezeti különbségek megnyilvánulásainak, a gyümölcsfák ültetésének, a gypsizint kaszálásának stb. jelentőségét és hatását, mely egy általános Kárpát-medencei képet rajzol ki: a temetőket védtek különböző jelentős átalakító hatásoktól, de természeti erőforrásaikat kíméletesen hasznosították is a közösségek. Végül a fejezetben a fejfás temetők kultúrtörténeti és természeti értékeiről, illetve 51 mai magyarországi és erdélyi fejfás temető helyzetéről, a temetői kultúra (a fejfák, a gypes sírhantok stb.) megváltozásának (elsősorban a modern síremlékek hagyományos sírjelek rovására történő elterjedésének) okairól, a „síremlékek evolúciójáról” és növényzetre gyakorolt hatásáról olvashatunk.

A IV. fejezet (*A magyarság temetőinek növényvilága. Botanical heritage of Hungarian cemeteries*

– szerzői Molnár V. Attila, Mészáros András, Takács Attila, Csathó András István, Süveges Kristóf, Löki Viktor és Schmotzer András) Péntek János és Szabó T. Attila 1985-ös kötetének (*Ember és növényvilág. Kalotaszeg növényzete és népi növényismerete. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest*) azon megállapítására épül, miszerint a természeti adottságok mellett a temetői flórára komoly hatással van az emberi tevékenység is, s a temetők növényzete két fő összetevőből áll: (1.) a sírok közötti természetes maradványnövényzetből, az ebből taposás, bolygatás nyomán kifejlődött gyomvegetációból, (2.) illetve az ültetett, gondozott dísnövényekből. A szerzők utóbbit, a magyar temetők dísnövényeit a középkori gyógynövények (herbák) ültetésének szokásától napjaink virághasználatáig követik nyomon. Véleményük szerint, a gyűjtött adatok alapján, napjainkban a temetőkben ültetett dísnövények megválasztásánál a gyakorlati szempontok (ültethetőség, télállóság, díszítőérték stb.) kerülnek előtérbe, de még mindig fontos szempont a növényeknek a gyásszal és az örökléttel párhuzamba állítható tulajdonságai. A temetőkben található növényfajok őshonossága kapcsán pedig megjegyzi, hogy nagyon kevésé valószínű és életszerű, hogy egy-két évszázaddal ezelőtt magyar földműves pénzért vásárolt volna dísnövényt; az viszont könnyen előfordulhatott, hogy a falu határában megtalálható tetszetős, vadon termő növényt kertekbe, temetőkbe telepítette, s ezen hipotézisüket a szerzők a gyöngyvirág példáján keresztül igazolják. Ugyancsak e fejezetben egy nem reprezentatív (36 különböző temetőbe járó 54 adatközlőt megszólaltató), de mindenképpen tanulságosnak mondható közvéleménykutatás eredményeit olvashatjuk arról, hogy milyen növényeket ültetnek szívesen napjainkban a temetőkbe.

A vallásantropológia, szociálanropológia, vallási néprajz stb. képviselőinek figyelmére számot tartó IX. fejezet (*A temetési rítusokhoz és temetőhasználathoz kapcsolódó viselkedésformák evolúciós háttere. Evolutionary background of behaviour patterns of burial rituals and cemetery use* – szerzője Szabó Lajos) a halállal és temetkezéssel kapcsolatos humán viselkedésformák feltételezett evolúciós történetét vázolja,

a temetők használatának elterjedése, a temetkezési szokások és rítusok helyi „dialektusainak” létrejötte, az egyre bonyolultabb és költségesebb temetési módok kialakulása, a temető mint „intézmény”, a költséges jelzések elméletének temetési rítusok vizsgálatában való alkalmazhatósága, valamint az „ön-reklámozás”, „megszaladási jelenségek” résztemákat érintve.

Külön említésre méltó a teljes kötet tetszetős, színes kivitelezése, a benne elhelyezett látványos, 359 színes fényképfelvétel (archív felvételek, légifotók, műholdképek, növényfotók stb.) és 35 térképlap (katonai térképek, egyes fajok temetőbeli előfordulását megjelenítő térképlapok stb.), az olvasmányos, közérthető szövegezés, a gazdag magyarító fogalomtár s a közel 300 tételt felsorakoztató tekintélyes irodalomjegyzék. *Mit tehetünk temetőink védelme érdekében?* – teszik fel a kérdést a szerzők a monográfiájuk végén. Záró gondolataikból a számunkra, társadalomkutatók számára fontosabbakat, a megfontolandóakat, megfogadandóakat idézem: „1. A temetők kultúrtörténeti és természeti

értékeinek megismertetése a helyi lakossággal. [...] 2. A hagyományos magyar temetkezési formák (tradicionális fejfa vagy sírkő állítás) megismertetése, népszerűsítése és ösztönzése. [...] 3. A temetőkből megmaradt régi sírkövek, fejfák és természetes növényzettel borított részek helyi védelme. [...] 4. A ma már alig vagy egyáltalán nem használt „ótemetők” helyi védetté nyilvánítása, beépítésük, átalakításuk elkerülése. [...] 12. A tájképi, helytörténeti, természetvédelmi szempontból legértékesebb temetők védelme érdekében helyi közösségek együttműködése a fenntartókkal (önkormányzatokkal, egyházakkal) és hatóságokkal.” Örvedetes, hogy valamennyi javaslat kisebb-nagyobb mértékben megvalósulni látszik az e recenzió elején is említett legfrissebb temetőkutatásokban, Kinda István, Dimény Attila, dr. Kiss Csekme Márta, Péterffy Attila, dr. Péterffy Árpád és mások munkáiban. Íme, mégsem „lerágott csont” a temetőkkel kutatóként „bajlódni”!

Nagy Zsolt

Dokumentum értékű híradás a Kis-Homoród menti falvak népgyógyászatának (át)alakulásáról, avagy hogyan lett Maria Trebenből Trabant Mária

*Papp Nóra – Horváth Dávid: „Ezt nagyon tartották Édesanyámék, Nagyanyámék”
Homoródkarácsonyfalva hagyományai és népi orvoslása. Homoródkarácsonyfalvi füzetek III.
Homoródkarácsonfalva Közbirtokosság, Homoródkarácsonyfalva 2016. 150 old.*

Papp Nóra biológus a Pécsi Tudományegyetem Gyógyészsztudományi Kar Farmakognózia Intézetének munkatársaként az erdélyi népi orvoslás adatainak (főként a népi gyógymódokhoz kapcsolódó növény- és gombaismereti, azaz etnobotanikai és etnomikológiai adatok) gyűjtését biológus-, gyógyszerész- és orvostanhallgatókkal, doktorandusokkal és kollégákkal közösen kezdte 2007-ben az Úzvölgyében (2007–2009). 2008-ban Gyimesfelsőlokon,

2010-től pedig Erdővidék több településén kutatót. Munkacsapatával a Homoródok mentére, Lövétére 2008-tól, Homoródkarácsonyfalvára pedig 2011-től jár rendszeresen, azóta e térség képezi a fő gyűjtési területét, s a meglátogatott települések sora folyamatosan bővül (Homoródmásra, Homoródszentpéterre, Homoródszentpálra 2013-tól, Városfalvával, illetve Homoródszentmártonra 2014-től jár, de más falvakban is megfordult az utóbbi évtizedben, úgymint